

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Мурашова Анна Олегівна

УДК 339.9:364.2

**ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СТРУКТУРУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Тютюнникова Світлана Володимирівна,
професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Кириленко Володимир Іванович,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
завідувач кафедри економічної теорії;

кандидат економічних наук, доцент
Можайкіна Наталія Василівна,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки.

Захист відбудеться «27» вересня 2019 року о 16-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, вул. Миросицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4 та на сайті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Автореферат розісланий «23» серпня 2019 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Соболев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ключовою метою існування економіки є задоволення потреб населення, адже людина не може існувати та розвиватися без задоволення потреб, що постійно зростають та ускладнюються. Цілісний, гармонійний розвиток особистості в значній мірі залежить від об'єму та структури потреб, що задовольняються.

Історія людства це одночасно й історія динамічних змін у системі соціально-економічних потреб людини. Потреби це не тільки основа існування людини, але й одночасно результат її активності, трудової діяльності, через які людина творить саму себе та власну історію.

Актуалізація вивчення змін соціально-економічних потреб в умовах глобалізації визначається наступними проблемами. По-перше, сучасна економіка інформаційного типу спирається не тільки на постійне оновлення техніки та технологій, але й на постійне удосконалення людських ресурсів. Творчий характер праці, знання як найважливіший виробничий ресурс вимагають суттєвих змін у структурі потреб людини за рахунок піднесення нематеріальних потреб, що забезпечують людський розвиток. По-друге, важливою умовою змін у потребах людей стають зростаючі вимоги до якості життя населення, її перетворення у важливий чинник сучасного розвитку. По-третє, найбільш впливовим фактором зміни потреб стає глобалізація. Цей вплив є суперечливим, різновекторним та відрізняється різним динамізмом процесів. Вказані системні проблеми взаємопов'язані, що значною мірою ускладнює їх розв'язання. Необхідним є науковий пошук і розробка шляхів вирішення вказаних питань сучасності з метою забезпечення високої якості життя населення. Радикальні перетворення, які відбуваються в умовах глобалізації, потребують ґрунтовного комплексного наукового дослідження змін соціально-економічних потреб людини.

Невипадково потреби завжди були у центрі уваги вчених. В економічній науці можна виділити три провідних підходу до аналізу особистих потреб та споживання – відтворювальний, соціально-економічний та поведінковий.

Відтворювальний підхід до аналізу потреб домінує в класичній політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Ф. Енгельс, Т. Мальтус, К. Маркс та ін.) та кейнсіансько-неокласичному синтезі (П. Самуельсон, Дж. Кейнс, Е. Хансен, С. Харрис, Р. Харрод та ін.).

Соціально-економічний підхід відображено в працях таких зарубіжних вчених, як З. Бауман, Ж. Бодрийяр, Л. Вальрас, Т. Веблен, Ф. Вебстер, Н. Деленер, У. Джевонс, Г. Зиммель, Дж. Кантон, В. Парето, П. Стірн та ін.

Значний вклад в обґрунтування теоретичних основ поведінкової економіки внесли лауреати Нобелівської премії з економіки: Г. Беккер – дослідження поведінки людини і розробка теорії людського капіталу (1992); А. Сен – розвиток економіки добробуту і боротьба з бідністю (1998); Дж. Хекман і Д. Макфадден – дослідження споживчої поведінки індивідів (2000); Д. Канеман – ухвалення рішень в умовах невизначеності і теорія перспектив (2002); А. Дітон – аналітичні

дослідження в сфері споживання, бідності, добробуту (2015); Р. Талер – психологічні особливості потреб та споживання (2017).

Поведінковий підхід домінує в працях відомих вчених, що переважно представляють інституційний напрям економічної науки, зокрема: Т. Веблена, М. Вебера, Е. Енгеля, З. Баумана, Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, Д. Канемана, А. Сена, В. Сміта, А. Дитона та ін.

Різні аспекти природи та змін соціально-економічних потреб людини, а також особливості змін потреб та споживання в країнах з трансформаційною економікою досліджувалися в працях українських вчених – З. Галушки, В. Гейця, А. Гриценка, П. Єщенко, Е. Лібанової, В. Мандибури, Л. Мельника, Н. Можайкіної, В. Кириленка, І. Родінової, А. Ревенко, С. Реверчука, Н. Савицької, Т. Сальтевської, С. Тютюнникової, Г. Тарасенко та ін.

Незважаючи на значну кількість напрацювань у дослідженні особистих потреб, а також аналізу змін їх структури у теперішній час, поки що відсутні комплексні розробки цієї наукової проблеми у напрямку впливу глобалізації на зміни соціально-економічних потреб, що й обумовило вибір автором теми дисертаційної роботи, її мету, завдання, логіку та структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до планових тем науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Взаємодія фінансового і реального сектора економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0110U000588), особисто дисертантом обґрунтовані механізми формування структури потреб під впливом взаємодії реального та віртуального секторів економіки; кафедри маркетингу та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності «Стратегія інноваційного розвитку національної економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0118U002053), особисто автором розроблено методологічні засади дослідження формування оптимальної структури соціально-економічних потреб людини, виокремлено основні напрями регулювання розумного соціально відповідального споживання.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення змісту та основних напрямів впливу глобалізації на якісні та кількісні зміни структури людських потреб, їх взаєморухливий зв'язок з економічним розвитком та вироблення пропозицій стосовно розумного регулювання потреб на ціннісно-раціональній основі. Для досягнення мети дослідження було поставлено низку теоретичних і практичних завдань:

- поглибити концептуальні підходи до дослідження змісту та структури потреб людини;
- розкрити методологічні основи соціально-економічного аналізу потреб людини;
- надати характеристику глобалізації як каталізатора сучасного соціально-економічного розвитку та головного фактору впливу на структуру потреб;
- виявити основні напрями, механізми та канали впливу глобалізації на структуру особистих потреб;

- обґрунтувати основний зміст та форми прояву перетворених потреб;
- охарактеризувати основні моделі споживання в умовах глобалізації;
- розкрити та визначити першоджерела та напрями формування асиметрій в структурі потреб людини;
- проаналізувати сучасний стан задоволення потреб людини в Україні;
- обґрунтувати шляхи подолання розривів у рівні та якості задоволення потреб населення України;
- довести, що гуманізація потреб людини безальтернативний шлях до їх соціалізації та оптимізації.

Об'єкт дослідження - процес трансформації структури та змістовної наповненості потреб людини під впливом глобалізації.

Предмет дослідження - соціально-економічні відносини, що відображають кількісно-якісні зміни соціально-економічних потреб людини в умовах глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загально наукові та спеціальні методи наукового пізнання. Методи наукового абстрагування, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, єдності історичного і логічного були покладені в основу висвітлення еволюції поглядів на зміст та структуру потреб людини, виявлення факторів впливу на трансформацію структури потреб. Для змістовного розкриття ролі поведінкового підходу до визначення сучасних трансформаційних процесів у структурі потреб людини використано методологію міждисциплінарного підходу, який базується на теоретичних і практичних положеннях, що висвітлені в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Саме тому в дисертаційній роботі використано праці із суміжних з економічною теорією наук – соціології, психології, історії та ін.. Метод класифікації використовувався для виявлення тенденцій зміни структури потреб людини. Економіко-статистичні методи застосовувалися при оцінці кількісних змін у системі потреб людини.

Інформаційно-фактологічну базу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти України, дані та матеріали Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національного банку України, наукові монографії та статті вітчизняних та зарубіжних вчених із проблем впливу глобалізації на зміст і структуру особистих потреб, результати науково-дослідних робіт, матеріали наукових та науково-практичних конференцій, результати наукових досліджень Українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова, Інституту соціології НАН України, особисті розрахунки дисертанта.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

вперше:

- розкрито зміст перетворених форм потреб, які на відміну від природних (вільних), внаслідок певних соціальних механізмів призводять до руйнування або деформації процесів біологічного, соціального та духовного відтворення людини. Виступаючи у різноманітних формах: *надмірній, заміщеній, спотвореній*, вони мають операційну здатність самовідтворюватися і вступати у протиріччя з вільними;

удосконалено:

- методологію дослідження змін потреб людини в умовах глобалізації шляхом: узгодження теоретичних узагальнень відтворювального та поведінкового підходів; використання принципів міждисциплінарних зв'язків; досліджень глобального контексту розгортання інституційної обумовленості й суб'єктності особистого споживання;

- характеристику розширення сучасної системи потреб людини в умовах глобалізації за рахунок: більш комплексного характеру споживання, що вимагає розширення виробництва споживчої вартості як основи розвитку інноваційного споживання; кількісної динаміки зростання потреб, ускладнення їх якості, вдосконалення форм і методів їх задоволення; гуманізації та соціалізації структури потреб; зростання розривів в обсязі і структурі потреб між різними групами споживачів; інституціоналізація особистого споживання і перетворення його в фактор економічного зростання;

- класифікація потреб людини за рахунок використання наступних класифікаційних ознак: вплив на людський розвиток (вільні та перетворені); ступень релевантності (домінантні, ті, що актуалізуються, ті, що втрачають актуальність); часовий лаг між виникненням та можливістю задоволення потреб (спонтанні, відкладені, ті, що задовольняються поступово);

дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування основних тенденцій впливу глобалізації на структурні зміни потреб людини: *позитивні*: формування соціально виважених стандартів споживання, актуалізація соціально відповідального споживання, етична експертиза потреб, соціалізація, гуманізація, екологізація, інтелектуалізація та ціннісне ранжування потреб; *негативні*: зростання питомої ваги перетворених потреб за рахунок їх віртуалізації, поширення феномену споживацтва, вибудовування структури потреб на вартісних, а не ціннісних основах;

- розкриття суперечностей трансформації структури потреб у глобальному просторі: між стандартизацією й індивідуалізацією потреб і особистого споживання; між зростаючими глобальними можливостями задоволення потреб і національними ресурсними обмеженнями; між актуалізацією соціальної відповідальності і безвідповідальністю суб'єктів господарювання; між інтелектуальними можливостями сучасного суспільства, збройного новітніми інформаційними технологіями, і інформаційним відчуженням.

Практичне значення отриманих результатів, сформованих, розроблених та запропонованих у роботі теоретико-методологічних підходів, висновків і рекомендацій полягає у поглибленні розуміння впливу глобалізації на зміни соціально-економічних потреб людини та має науково-практичне значення для удосконалення заходів державної соціально-економічної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях управління стосовно оптимізації структури потреб, подолання розривів у споживанні різних верств населення, подолання негативних явищ у сфері споживання, що сформувалися під впливом суспільства споживання тощо.

Практична значущість роботи полягає у розробці рекомендацій стосовно розумного споживання, гуманізації соціально-економічних потреб. Пропозиції автора спрямовані на розробку і вдосконалення механізму оптимізації структури потреб як важливої складової зростання якості життя населення.

Матеріали дисертаційного дослідження, що стосуються забезпечення оптимізації структури соціально-економічних потреб, соціального розвитку, якості споживання товарів та послуг населення Харкова шляхом забезпечення економічного зростання у господарському комплексі міста, стимулювання підприємницької ініціативи, використані Департаментом адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради Харківської області при підготовці Програми підтримки розвитку підприємництва у м. Харкові на 2018-2022 роки (довідка № 29710/504-18 від 22.02.2018 р.).

Результати дослідження впливу глобалізації на структуру соціально-економічних потреб людини використовуються викладачами кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в освітньому процесі при викладанні навчальних дисциплін «Економічна теорія», «Соціальна економіка», «Політика доходів населення» (довідка № 6202 від 26.02.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням і містить авторські розробки щодо комплексного теоретичного і практичного аналізу впливу глобалізації на структурні зміни соціально-економічних потреб людини. Наукові положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Обсяг особистого внеску у роботах, опублікованих у співавторстві з науковим керівником, наведений у списку опублікованих праць. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані тільки ті ідеї та положення, які напрацьовано особисто автором.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи доповідалися автором та отримали позитивну оцінку на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та наукових заходах: ІХ міжнародна науково-практична конференція «Покритановські читання» (Одеса, 2013 р.); Міжрегіональний семінар-диспут «стратегія управління знаннями і людський розвиток в Україні» (Харків, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання» (Харків, 2014); International scientific and practical conference “Prospects of economic development in the global crisis” (Plovdiv, Bulgaria, 2015); Всеукраїнська науково-практична конференція «Реформування економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва» (Одеса, 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Науковий диспут: питання економіки, підприємництва та фінансів» (Дніпропетровськ, 2016 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Фінансово-економічні важелі розвитку невиробничої сфери в умовах нестабільності» (Харків, 2016 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Стан та перспективи розвитку невиробничої сфери: регіональні особливості» (Харків, 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи положення і висновки дисертаційної роботи знайшли своє відображення у 14 наукових працях із загальним обсягом, що належить власно автору - 5,43 друк. арк., з них 6 статей у наукових фахових виданнях України, 5 з яких входять до міжнародних наукометричних баз даних.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 230 сторінок тексту. Обсяг основного тексту (вступ, три розділи та висновки) – 172 сторінки. Робота містить 11 таблиць, 7 рисунків та 11 додатків на 16 сторінках. Список використаних джерел налічує 275 найменувань на 25 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету, завдання та методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів та дані щодо апробації результатів дисертаційної роботи.

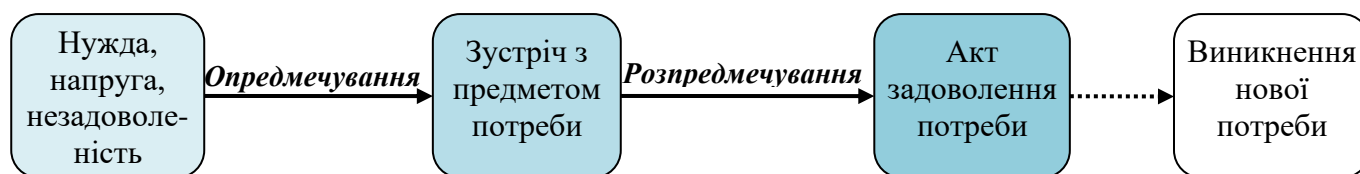
Перший розділ – «Методологічні основи дослідження впливу глобалізації на зміни соціально-економічних потреб людини» присвячено дослідженню теоретико-методологічних витоків дослідження категорії «потреба» та особливостям сучасної структури соціально-економічних потреб людини, що формується під впливом глобалізації.

Потреба – складна міждисциплінарна соціально-економічна категорія, яка виражає нестачу або потребу в будь чому для підтримання життєдіяльності людської особистості, побудник активності. Абсолютна більшість потреб, що задовольняє людина носять характер соціальних, так як сама людина є суб'єктом суспільства як складної системи, що самоорганізується, в якій системо утворюючим принципом організації буття є людина в єдності її соціокультурних параметрів.

Серед основних проблем вивчення потреб слід назвати наступні малодосліджені аспекти: виникнення потреби, склад, ієрархія, межі рівнів задоволення, можливості задоволення. В сучасних умовах актуальними та затребуваними є такі важливі напрями, як фактори піднесення та структурування потреб, зв'язок потреб з сталим, стійким розвитком, зростаючі розриви у задоволенні потреб різними шарами населення. Основним контекстом, у якому загострюються протиріччя та дисбаланси в системі потреб виступає глобалізація.

Незважаючи на величезну різноманітність і різні підходи до визначення категорії потреба існує несуперечливе розуміння її природи як об'єктивного початку – браку, нестачі, як суб'єктивного усвідомлення цього початку, підстави людської активності. Потреби мають об'єктивно-суб'єктивну природу, тому відображають здатність людини виходити за власні межі, перетворюватися в щось більше в порівнянні з тим, чим він був в попередній момент, робить його сутність і як наслідок систему його потреб мінливою величиною. На рис. 1 відображено рух потреби від акту її зародження до акту її задоволення.

Рис. 1. Рух та етапи життя потреби. Джерело: складено автором

Будь-який процес зміни або розвитку структури потреб має сенс лише тоді, коли він проявляється позитивними змінами в людині. В дисертації доведено, що індивідуальне споживання основної частини населення виходить за межі, що визначаються природними потребами, та перетворюється в ключову складову відтворення людини соціальної. На цьому шляху людство зазнає деякі проблеми порушення рівноваги в системі потреб, зростання перетворених форм потреб. Суспільство споживання з його різноманітним перетвореним потребам яскраво свідчать про це. Перетворені форми потреб, це вся сукупність потреб, що на відміну від вільних форм потреб, в наслідок певних соціальних механізмів призводить до інерції руйнування, деформації процесів біологічного, соціального та духовного відтворення людини, та задоволення яких формує негативну руйнівну інерцію.

Якщо вільні форми фізіологічних потреб викликають у людини пошук засобів їх задоволення у спосіб, що відтворює життєздатність у обсязі, відповідному віку, зберігають максимально здоров'я, то перетворені форми потреб, що виникають через брак фізичних можливостей, чи за рахунок інформаційного впливу, навпаки порушують гармонійне відтворення людини

На відміну від фізіологічних потреб, вільні форми яких регулюються здебільшого інстинктами, що не зіпсовані соціальним впливом, і при наявних умовах їх корисного задоволення, не стають перетвореними, соціальні та духовні у всіх своїх формах, і вільних, і перетворених, є продуктом соціального середовища.

Протиріччя в системі потреб, напруга у відношенні між суспільством та природою, всередині суспільства між різними шарами населення, що виникає у зв'язку з дією закону піднесення потреб вимагає пошуку шляхів оптимізації структури потреб людини. Розумне, ціннісне відношення до споживання стає актуальним інструментом прогресивного розвитку людства.

В роботі обґрунтовано складність вивчення соціально-економічних потреб людини та наслідків змін їх структури під впливом багатьох факторів, включаючи, перш за все, глобалізацію, без попереднього методологічного оновлення. Сучасна методологія дослідження потреб вимагає не тільки узгодження теоретичних уявлень відтворувального та поведінкового підходів, а й використання принципів міждисциплінарних зв'язків.

Доведено, що актуалізація поведінкового підходу до вивчення змін людських потреб визначається посилюючим впливом споживачтва на вектор соціально-економічного розвитку. Подвійність людської природи – схильність до піднесення та навпаки до руйнування, та той факт, що потреби обов'язково відображаються у психіці людини й виступають побудівниками активності, актуалізують включення до аналізу принципів поведінкової економіки.

Класифікація потреб відрізняється великим різноманіттям. У залежності від критерію їх класифікують на первинні та вторинні, матеріальні та духовні, індивідуальні та суспільні, позитивні та негативні, явні та латентні, на ті, що усвідомлені та ті, що не усвідомлені, вітальні та соціальні тощо. А. Маслоу передбачає розвиток особистості від низьких фізіологічних потреб до вищих – самоактуалізацій. Важливим аспектом дослідження є глобальний контекст.

Глобалізація не тільки об'єктивний процес розгортання продуктивних сил, а й суб'єктно керований, що представляє складну систему взаємодії різновекторних об'єктивних і суб'єктивних процесів, кожен з яких має внутрішню логіку та іманентні йому закономірності, тому має комплексний вплив на зміни соціально-економічних потреб.

Потреби людини знаходяться у постійному русі, піднесенні. Зміни, які притаманні системі людських потреб, для повноцінного теоретичного аналізу потребують застосування в дослідженні наступних методологічних підходів: кількісних (якщо немає зростання потреб – це застережлива ситуація, що свідчить про відсутність економічного зростання та може стати шкідливою для людей) та якісних, які в свою чергу поділяються на ті, що ведуть до споживацтва та ті, що ведуть до гармонійного розвитку людини.

Дослідження впливу глобалізації на зміни структури соціально-економічних потреб людини потребує не тільки комплексного аналізу складної міждисциплінарної категорії, але й визначення коридору державного регулювання національної економіки у сфері виробництва та розподілу благ, коригування зразків відповідального споживача та виробника.

Глобалізація стає найголовнішим фактором впливу на зміни соціально-економічних потреб людини. Значну увагу заслуговує така глобалізацій на тенденція в сфері людських потреб та споживання як формування суспільства споживання. Серед основних рис цього феномену слід назвати наступні: зростання питомої ваги небазових потреб людини, серед яких чимало перетворених; виконання потребами не притаманної їм функції конструювання соціальної ідентичності, соціально-культурної інтеграції в суспільство; масове вироблення символів відмінностей; постійне зрушення рівноваги у задоволенні потреб завдяки їх безкінечному піднесенню.

Обґрунтовано, що глобалізація суперечливо впливає на зміни соціально-економічних потреб. З одного боку, вона збільшує можливості для задоволення матеріальних потреб, а з іншого боку, ускладнює розширення і реалізацію соціальних і духовних потреб, багато в чому сприяючи індивідуалізації сучасних суспільств і примітивізації культури за рахунок її уніфікації та поширення масової ерзац-культури. З одного боку, вона розширює доступ до багатьох благ і цінностей, а з іншого, усуває цілі шари суспільства і навіть країни від них. З одного боку, глобалізація прискорює процес піднесення і насичення потреб, а з іншого, фрагментує населення за рівнем, якістю та структурою задоволення потреб.

В другому розділі «Основні тенденції змін соціально-економічних потреб людини під впливом глобалізації» проведено систематизацію основних тенденцій зміни соціально-економічних потреб в умовах глобалізації. Глобалізація не тільки

об'єктивний процес розгортання продуктивних сил, але й суб'єктивно-керований, представляє, по суті, складну систему взаємодії різновекторних об'єктів та суб'єктивно-керуваних процесів, кожен з яких має внутрішню логіку і притаманну йому закономірності.

В роботі показано, що найбільш суттєвими каналами впливу глобалізації на зміни соціально-економічних проблем людини є інформаційні, технологічні, комунікаційні, інституційні. Інформаційні канали дозволяють розповсюджувати інформацію та знання про спосіб життя, стандарти якості життя, зразки і моделі поведінки, які стають надбанням населення земної кулі і проникають в національний простір. Технологічний канал глобального впливу викликає до життя не тільки різноманіття потреб але і веде до асиметрії в економічному і соціальному розвитку. Багатоплановий комунікаційний канал впливу глобалізації на зміни потреб людини задовольняє потреби в спілкуванні, а також потребу долучитися до моделей споживання в інших країнах світу. Через комунікаційні канали проникає та поширюється іноді фрагментарно суспільство споживання. Інституціоналізація підкріплює вплив глобалізації на потреби та споживання виробленням нових правил, норм, моделей поведінки.

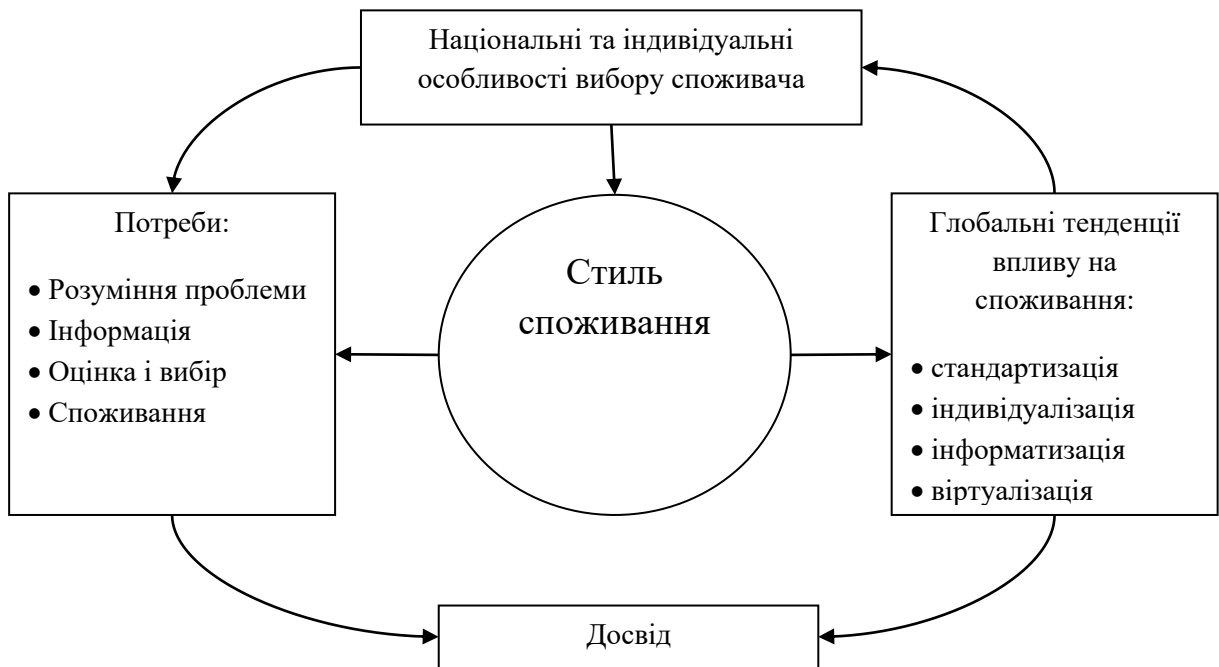
Доведено, що у глобальному просторі розгортається суперечлива єдність тенденцій – стандартизації та індивідуалізації потреб. Завдяки каналам впливу глобалізації на зміни соціально-економічних потреб людей формуються стандартні смаки, моделі споживання, глобальний запит споживачів різних країн світу на деякі блага. Стандартизація в більшості випадків вважається цілеспрямованим, запланованим та контрольованим процесом, який здійснюється виробником. Стандартизація потреб має й інший варіант існування, коли у якості стандарту виступає такий набір потреб, завдяки якому людина має можливість покращувати свій добробут, підвищувати людський капітал. Виважені стандарти, які знайшли своє розповсюдження у розвинутих країнах поступово через інформаційні канали розгортають в інших країнах світу. Слід зазначити також, що у сучасних умовах посилюється компетентність задоволення потреб.

Одночасно потреби людей підкорюються тенденції індивідуалізації. Потреби людей стають диференційованими, унікальними, індивідуальними. Суперечлива єдність тенденцій стандартизації та індивідуалізації людських потреб в умовах глобалізації відображає суперечливість у самій системі людських потреб, перш за все, між вільними (природними) потребами та перетвореннями. Шлях від стандартизації до індивідуалізації потреб одночасно виступає шляхом руху до скорочення перетворених потреб.

Обґрунтовано, що в умовах глобалізації інформаційна потреба є найважливішою серед потреб людини. Інформаційні потреби носять досить прагматичний характер – розширюючи сферу пізнання, роблячи різні відкриття, створюючи нову технологію виробництва, створюють передумови оптимальних напрямів їх змін й самим покращують якість життя людини. Пізнання є узагальнюючим фактором задоволення інформаційних потреб людини. Сутнісною особливістю інформаційних потреб є те, що кінцевою метою їх задоволення стає знання, отримано шляхом звернення до інформації та її інтелектуальної обробки.

Інформаційні потреби ведуть до появи нових способів задоволення потреб в мережевій економіці: онлайн (у мережі) і офлайн (поза мережею) але за допомогою інформаційних технологій.

В умовах ринкових відносин людина, що формує свою споживчу модель, використовує інформацію про глобальні, національні та індивідуальні тренди споживання. Вона одночасно стикається з проблемами: по-перше, вибору, асиметрії, привласнення, відчуження; по-друге, зростаючий потік інформації утруднює пошук ціннісних потреб, відділення вільних від перетворених; по-третє, розшарування людей за критерієм оптимального або неоптимального набору потреб багато в чому залежить від поведінки людини у інформаційному колі, її вмінням знаходити корисну інформацію та відхиляти некорисну для людського розвитку. На рис. 2. Зображена загальна модель формування поведінки споживача в сучасних глобалізаційних умовах.

Рис. 2. Модель поведінки споживача. Джерело: складено автором

Доведено, що в умовах глобалізації потреба в праці зазнає динамічних та кардинальних змін. Ця потреба була і залишається провідною потребою в структурі людських потреб, однак її зміст, роль і форми реалізації змінюються на кожному етапі історичного розвитку і тісно кореспондуються із змінами в самій праці. Становлення творчої праці передбачає глибоку інституціоналізацію соціально-трудових відносин і сприяє формуванню усвідомленої потреби в праці як форми реалізації та розвитку людського потенціалу.

Світові тенденції структурних змін наступні: зростання зайнятості у сфері послуг, особливо інтелектуальних та фінансових; зростання зайнятості у високотехнологічних науково-дослідних виробництвах, обробній промисловості; скорочення зайнятості у сільському господарстві, традиційній промисловості. Ці світові тенденції проходять в Україні дуже повільно, а деякі з них зовсім мають протилежну направленість. Безробіття свідчить про незадоволення такої потреби як

потреба в праці. Зростаюче безробіття особливо молодіжного свідчить про наявність деструктивних моментів у змінах соціально-економічних потреб людини в умовах глобалізації.

Третій розділ «Шляхи оптимізації структури соціально-економічних потреб в умовах глобалізації» присвячено провідним механізмам впливу на структуру соціально-економічних потреб з метою їх оптимізації як безальтернативного шляху забезпечення якісного людського розвитку інклюзивного коеволюційного типу в умовах глобалізації всіх соціально-економічних процесів.

Основними шляхами реагування на актуальні виклики сучасності ми вбачаємо соціалізацію та гуманізацію соціально-економічних потреб людини. Одночасно ці тенденції лежать у площині прогресивного вектору сучасного розвитку – підвищення якості життя.

Соціалізація системи потреб означає: по-перше, таке реформування інституційного середовища, за яким у сфері виробництва та споживання починають домінувати інклюзивні інститути. Відповідні інститути спонукають людину до активних дій, спрямовують її активність на створення такого комплексу благ, споживання яких веде до цілісного людського розвитку. По-друге, удосконалення системи розподільчих відносин, націлене на подолання розривів у споживанні різних шарів суспільства, та мотивація розвитку людини.

Обґрунтовано, що соціалізація соціально-економічних потреб людини означає подолання асиметрії в структурі особистих потреб між тими, які забезпечують активність у перетворенні зовнішнього світу та тими, що направлені на самовдосконалення людини. Одночасно цей процес означає, що найбільш затребуваними є потреби у само актуалізації, самореалізації.

Не зважаючи на велику кількість структур потреб людини усі вони визнають найвищу цінність потреб у самореалізації людини у її здатності до креативної діяльності, яка не тільки здатна подолати протиріччя розвитку, його кризисність та невизначеність але й забезпечити найвищу ефективність суспільної праці. Тому структурні зміни соціально-економічних потреб людини, що направлені на активізацію творчого потенціалу людини є вирішальним фактором сучасного суспільного розвитку.

Особливої актуальності в умовах глобалізації набувають суспільні потреби. Розвиток інтеграційних процесів та становлення нового міжнародного поділу праці породжують або модифікують суспільні потреби – безпека та стійкий розвиток, активність громадянського суспільства та соціальна ексклюзія, підвищення потреб та екологічна безпека – перелік суперечливих впливів на систему потреб та змін її структури.

Гуманізація соціально-економічних потреб людини означає їх олюднення, тому серед потреб людини слід виділяти ті, завдяки яким в людині розвиваються саме людські здібності. Гуманізація потреб не має конкретних рішень стосовно їх структури, змін, наповненості. Завдяки своїй універсальності, гуманізація дозволяє поставити проблеми людського існування у відповідних масштабах, якісних характеристиках та осмисленні горизонтів майбутнього. Безграничне зростання потреб в умовах поширення суспільства споживання накладений на фундаментальну

асиметрію у пізнавальній та перетворювальній діяльності людини слугує джерелом поглиблення екологічної та інших глобальних потреб людства.

Гуманізація потреб – це їх оптимізація, таке співвідношення між елементами системи, що дозволяє вибудовувати гармонійний, цілісний розвиток людини та її коеволюційне співіснування у глобальному середовищі. Гуманізація суспільного розвитку, а також і структури особистих потреб, – об'єктивний процес, пов'язаний з тим, що особисте споживання, структура і спосіб задоволення потреб формують людський, інтелектуальний, соціальний та інші новітні форми капіталу і тим самим є чинником розвитку національної економіки.

Гуманізація та оптимізація потреб людини лежать на шляху реалізації принципів справедливості, відкритості, екологічності, коеволюційності, а також пріоритетності цілісного людського розвитку.

Реалізація гуманістичної спрямованості сучасного економічного розвитку знаходить свій вираз в таких напрямках як креативна економіка та відповідальне споживання. Перший напрям базується на таких змінах структури соціально-економічних потреб, які пов'язані зі зростанням здібностей людей, їх освіченістю розвитком креативних здібностей людини. Стосовно другого напрямку, споживач більш вивірено та відповідально ставиться до формування своїх потреб. Має достатній рівень освіченості, доступ до інформації освіти в цілому та конкретно по відношенню до конкретного продукту, тому логічним є те, що він бажає знати де, ким, з чого і як само були вироблені відповідні товари, які наслідки для здоров'я та навколишнього середовища вони мають.

Гуманізація та соціалізація людських потреб – дві тенденції, які взаємодоповнюють та посилюють одна іншу, створюють передумови для подолання асиметрії у структурних змінах соціально – економічних потреб.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та представлено авторське вирішення актуального наукового завдання, що полягає у змістовному розкритті соціально-економічних особливостей, структурних змін та тенденцій у системі потреб людини, що виникають під впливом глобалізації, та вироблені пропозиції щодо формування актуальної структури потреб людини задля її цілісного гармонійного розвитку.

1. Потреби – це матеріальні, соціальні і духовні умови життя, усвідомлені індивідом в якості необхідних на всіх історичних етапах розвитку суспільства, які приймають специфічну форму у відповідності з культурним рівнем і індивідуальністю суб'єкта.

Потреби людини виходять за межі суто біологічних потреб. Біологічні потреби обумовлені обміном речовин, як необхідною передумовою існування будь-якого живого організму. Потреби соціальних суб'єктів залежать від рівня розвитку суспільства, а також від специфічних соціальних умов, від характеру, глибини та складності людської діяльності. Джерелом розвитку цих потреб є взаємозв'язок між виробництвом і споживанням. У процесі споживання виявляється наступна

особливість: задоволення елементарних (вітальних) потреб веде до зародження нових, і це породження нових потреб є першим історичним актом, який відрізняє людину як суб'єкта.

2. Основу системи потреб складають економічні потреби як результат суспільного виробництва. Економічні потреби тісно корелюють з економічними інтересами. Усвідомлення індивідом потреб виступає в якості його інтересів. Економічні потреби надзвичайно різноманітні. Для економічно розвинених країн, на думку дослідників, характерно близько 11 тис. потреб, серед яких переважна більшість-економічні. По мірі задоволення потреб вони виникають знову, змінюються і розширюються, що відображається у загальному економічному законі піднесення потреб. В міру задоволення одних потреб у людини виникають нові потреби, що дозволяє стверджувати, що в загальному сенсі потреби безмежні.

3. Дослідження такої багатогранної категорії як потреба, особливо в її динаміці, в русі структури потреб потребує застосування міждисциплінарного підходу, що дозволяє мати більш повне уявлення про природу соціально-економічних потреб та економічну поведінку людей в процесах споживання та розвитку. Динамічні зміни у структурі потреб людини в найбільшій мірі визначаються впливом на них глобалізації.

4. Глобалізація виступає найсуттєвішим каталізатором змін в системі потреб людини. Інтеграція та взаємопереплетіння всіх структурних елементів міжнародної економічної системи відображає й внутрішню цілісність та єдність, в основі якої знаходиться поглиблення інтернаціоналізації національних економік, зростання транс націоналізації та інтеграції національних економік, модернізація технологічних основ ринкової системи, встановлення універсальних стандартів життєдіяльності. Саме глобалізація як мегамодель сучасного економічного розвитку найбільш глибоко проникає в систему потреб людини, переносить на неї усю свою суперечливу суть, сприяючи розгортанню суперечностей між стандартизацією та індивідуалізацією.

5. Серед основних каналів впливу глобалізації на зміни в структурі потреб слід назвати наступні: інформаційні, комунікаційні, технологічні, інституційні. У соціально-економічному просторі трансформаційних економік швидко, хоча й фрагментарно поширюється суспільство споживання. Надмірне споживання (консюмеризм) свідчить про перетворення індивідуального споживання в фактор економічного розвитку, його глибоку інституціоналізацію у процеси суспільного відтворення.

6. В умовах трансформації системи потреб людини під впливом глобалізації посилюється асиметрія між тими потребами, які сприяють людському розвитку та тими, які навпаки ведуть до його деградації (перетворені потреби). В таких умовах зростають ризики забезпечення цілісності людського розвитку, гармонійної взаємодії суспільства, економіки та природи, що призводить до напруження протиріч.

7. Піднесення людських потреб по мірі історичного розвитку породжує ряд об'єктивних наукових проблем. По-перше, розвиток потреб у повноті буття в усьому обсязі людської діяльності має фундаментальне значення як фактор розвитку

суспільства на кожній його точці і як фактор всебічного розвитку особистості. Воно іманентний людині результат, і одночасно передумова культури. По-друге, привносячи акт суб'єктивності в потреби, людина породжує потенційну можливість руйнування цілісного гармонійного рівноважного стану системи потреб. Ідея розумного цілісного регулювання потреб знаходиться в стані наукового осмислення і їй ще належить інтегруватися в систему цінностей світової культури в якості одного з її імперативів.

8. Доведено, що сьогодні потрібна система формування ціннісно-раціонального споживання, в основі якої лежить процес гуманізації. Шлях до цілісного людського розвитку знаходиться в площині оптимізації та раціоналізації потреб людини. Особливої актуальності ціннісно-раціональне споживання набуває для України в умовах кризи суспільного відтворення. Тяжіння сучасного українського суспільства до соціальної справедливості вимагає такої моделі господарювання, яка б сприяла розв'язанню проблем подолання розривів в об'ємі та структурі особистих потреб.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в зарубіжних наукових фахових виданнях та прирівняних до них вітчизняних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Ганжерли А. О. Потребности в системе взаимодействия реального и виртуального секторов экономики // Проблемы і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (*Index Copernicus*). Харків: ХНАДУ, 2013. № 2 (5). С. 124-129.

2. Ганжерли А. О., Тютюнникова С. В. От дефицита к консюмеризму: особенности личного потребления в условиях рыночной трансформации экономики // Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Серія: Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. (*Index Copernicus*). Харків: Право, 2014. №3 (18). С. 113-123. (*Особистий внесок автора: особливості формування потреб під впливом суспільства споживання*).

3. Ганжерли А. О., Тютюнникова С. В. Социальные (общественные) потребности в системе потребностей человека // Проблемы економіки (*Index Copernicus*). 2015. № 4. С. 260-265. (*Особистий внесок автора: структуризація індивідуальних та суспільних потреб*).

4. Карасик А. О. Основные тенденции изменения личных потребностей в условиях глобализации // Бизнес Информ (*Index Copernicus*). 2016. № 8. С. 8-12.

5. Карасик А. О., Тютюнникова С. В. Гуманізація та оптимізація структури потреб людини в умовах глобалізації / С. В. Тютюнникова, А. О. Карасик // Проблемы економіки (*Index Copernicus*). 2017. № 4. С. 330-335. (*Особистий внесок автора: складові процесу гуманізації потреб*).

Статті в інших наукових фахових виданнях України:

6. Ганжерли А. О., Тютюнникова С. В. Потребность в труде в структуре человеческого потенциала // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. Збірник наукових праць. Київ, 2014. № 1 (7). С. 213-217. (*Особистий внесок автора: особливості прояву потреб в умовах глобалізації*).

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації (тези доповідей):

7. Ганжерли А. О., Тютюнникова С. В. Структура потребностей и человеческий потенциал // Prospects of economic development in the global crisis: Collection of scientific articles. Academic Publishing House of the Agricultural University Provdiv, Bulgaria, 2015. P. 56-61. (*Особистий внесок автора: напрями впливу потреб на людський розвиток*).

8. Ганжерли А. О. Потребность в труде в условиях глобализации // Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в контексті глобальних викликів: Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції «Покритановські читання». Одеса: ОНЕУ, 2013. С. 29-31.

9. Ганжерли А. О. Влияние потребностей на качество человеческого потенциала // Стратегія управління знаннями і людський розвиток в Україні: міжрегіональний семінар-диспут // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія.: Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. - Харків: Право, 2013. № 2 (13). С. 332-334.

10. Ганжерли А. О. Потенциал личных потребностей в структуре социально-экономического развития // Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-5 лютого 2014 р.) / Відповідальний редактор Глущенко В. В. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 254-257.

11. Карасик А. О. Противоречивое влияние глобализации на структуру потребностей // Реформування економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва: збірник тез та наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 липня 2016 р.) ГО «Центр економічних досліджень та розвитку. Одеса: ЦЕДР, 2016. С. 13-15.

12. Карасик А. О. Гуманизация личных потребностей в условиях глобализации // Науковий диспут: питання економіки, підприємництва та фінансів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 5-6 серпня 2016 р.). Дніпропетровськ: НО «Перспективи», 2016. С. 9-13.

13. Карасик А. О., Тютюнникова С. В. Ведущие факторы развития сферы потребления в условиях становления инновационной экономики // Фінансово-економічні важелі розвитку невиробничої сфери в умовах нестабільності: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 70-річчю КНТЕУ. Харків: КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2016. С. 52-53. (*Особистий внесок автора: характеристика протиріч сучасного споживання*).

14. Карасик А. О., Тютюнникова С. В. Інноваційні споживання у туристичній галузі // Стан та перспективи розвитку невиробничої сфери економіки: регіональні особливості: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової інтернет-конференції, – Харків, 17 листопада 2017 р.: Харків: КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 167-168. (*Особистий внесок автора: інновації споживання у туризмі*).

АНОТАЦІЯ

Мурашова А. О. Вплив глобалізації на структуру соціально-економічних потреб людини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки». - Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2019.

Запропоновано новий поведінковий аспект методології дослідження, поєднання якого з відтворювальним і соціально-структурним дозволяє більш комплексно охарактеризувати структурні зміни об'єкта дослідження. В роботі характеризується фундаментальна асиметрія в структурі людських потреб, що посилюється в умовах глобалізації, та в умовах безмежного зростання потреб стає джерелом поглиблення екологічних, антропологічних та інших глобальних криз.

Виділено основні тенденції впливу глобалізації на зміни структури потреб людини: стандартизація, індивідуалізація, інформатизація, віртуалізація. Показано, що оптимізація структури соціально-економічних потреб здійснюється шляхом їх гуманізації та соціалізації.

Ключові слова: соціально-економічні потреби, закон піднесення потреб, глобалізація, стандартизація та індивідуалізація потреб, суспільство споживання, перетворені і вільні форми потреб, гуманізація і соціалізація потреб.

SUMMARY

Murashova A. O. Impact of Globalization on the Structure of Social and Economic Human Needs. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Economic Sciences, specialty: 08.00.01 “Economic Theory and History of Economic Thought”. – V. N. Karazin Kharkiv National University.- Kharkiv, 2019.

The thesis presents the systematic and conceptual research of theoretical and methodological basis of transforming social and economic needs of people as subjects of market relationships. Due to the changes in the structure of social and economic needs under the conditions of globalization there have been outlined the methodological approaches as for their research and these changes have been thoroughly studied. The combination of theoretical provisions of the main existing approaches – reflective and behavioral – in studying social and economic needs enabled to interpret their content as a complex interdisciplinary issue. It is emphasized that in the modern conditions the most influential factor of interpreting institutional presupposition and the subjective character of the system of changes is presented by globalization context.

There has been analyzed the fundamental asymmetry in the structure of human needs which deepen under the conditions of globalization: among those which are oriented on the outer world and those oriented on the inner world of a person and serve self-study and self-improvement. Under the conditions of borderless growth of needs, it is becoming the source of deepening the economic, ecological and other crises.

The notion of altered forms of needs is interpreted with such needs in contrast to free ones due to certain social mechanisms lead to destroying or deformation of the processes of biological, social and spiritual reflection of a person. The altered forms of needs possess inertial ability to reflect and suppress the free forms of needs.

The main tendencies of positive and negative impact of globalization on the structure of changes in needs have been outlined. The positive ones include forming socially understandable standards of consumption, actualization of socially responsible consumption, expertise of needs, socialization, humanization, ecologization, intellectualization and value range of needs. The negative ones include the increase of the actual weight of transformed values due to their virtualization, the spread of consumerism as a phenomenon, forming the structure of needs on the material basis, which can lead to the loss of human identity.

The main directions of the transformation of the structure of human needs under the conditions of globalization have been thoroughly characterized: enhance in international and national gaps in the volume and structure of needs, increase in the amount of needs, improving their quality, improving forms and methods of their satisfaction, institutionalization of personal consumption, , transforming it into a factor of economic growth, humanization and socialization of the system of needs, outlining needs as main factors in forming social identity.

The main discrepancies of transformation in the structure of needs have been analyzed in the global framework: between the standardized and individualized approaches to needs in personal consuming, between growing global opportunities of meeting needs and national resource limits, between actualization of social responsibility and irresponsibility of economic subjects, between intellectual opportunities of the modern production with modern information technologies and information negligence.

It has been proved that in the conditions of the growing value of personal development, human, social and intellectual capital the necessity for humanization of the system of human needs is becoming an urgent issue. This tendency means that changes in the structure of human needs should be determined by personal development of people. Structuring needs in the modern historic conditions is determined by human development in the issues of education, health care, ecology, culture etc. Optimization of social and economic needs leads to the idea of the overall smart regulation of needs. But it should still be integrated into the system of values of the world culture as one of its imperatives.

The consequences of the law about the enhancement of human needs under the conditions of globalization have been studied. On the one hand, it acts as a factor of developing economy and society, the source of overall human development. On the other hand, taking into account the subjective component in the system of needs it may lead to ruining the harmonic stable condition of needs, which endangers human development.

Such a risk poses a scientific issue of the shift in human needs under the conditions of global uncertainty.

Key words: social and economic needs, law of needs' enhancement, globalization, standardization and individualization of needs, consumer society, transformed and free forms of needs, humanization and socialization of needs.

Мурашова Анна Олегівна

**ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СТРУКТУРУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ**

Спеціальність 08.00.01- економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Надруковано за авторським оригіналом
Відповідальний за випуск
д.е.н., проф. *С. .В. Тютюнникова*

Підписано до друку 22.08.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 1,9.
Наклад 300 прим. Зам. № 9867

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www/madrid.in.ua   info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.09.2012